

Mira Načeva-Marvanová, *Perfecta v současné češtině. Korpusová studie jeho gramatikalizace na bázi Českého národního korpusu*, Nakladatelství Lidové noviny, Ústav Českého národního korpusu, Praha 2010, 224 s., ISBN 978–80–7422–041–8.

Monografia Miry Načevy-Marvanovej jest 11 publikacją serii „Studie z korpusové lingvistiky“, wydawanej pod redakcją prof. PhDr. Františka Čermáka, DrSc., prof. PhDr. Karla Kučery, CSc. i doc. RNDr. Vladimíra Petkoviča, CSc., serii, która – zgodnie z zamysłem redaktorów – ma udostępnić szerokiej publiczności prace analityczne, prezentujące najnowsze – ale i starsze – podejście do języka czeskiego, opracowane dzięki technice komputerowej, która umożliwia zgromadzenie ilościowo wielkich korpusów językowych (obecny ma już ponad 500 milionów jednostek leksykalnych), na maksymalnie zobiektywizowanym materiale językowym, wielokrotnie większym niż było to dotąd możliwe. Takie założenie gromadzonych korpusów językowych potwierdzają redaktorzy serii, według których „Analízy založené na takovýchto datech jsou jak objektivní, tak vyčerpávající“ (ostatnia strona okładki).

Podstawę badań korpusowych stanowi „żywy” język czeski (rzeczywisty uzus, wyznaczający normę społeczną języka czeskiego), dzięki czemu można również zweryfikować wiele mitów, dotyczących struktury i funkcjonowania języka czeskiego. Zatem mamy kolejną pracę, której materiał do analizy obejmuje ponad 20 000 jednostek językowych (s. 16), mimo że dotyczy wąskiego zagadnienia: sposobu wyrażania czynności dokonanej w czasie przeszłym w języku czeskim w formie konstrukcji syntaktycznej „*mít + PPP*“ (*participium perfecti passivi*, imiesłów bierny czasu przeszłego dokonanego).

Praca składa się ze wstępu (s. 14–17), 10 rozdziałów (s. 18–174), zakończenia (s. 175–181), załączników (s. 182–191), angielskiego streszczenia (s. 192–206), indeksów: rzeczowego (s. 207–211) i nazwisk (s. 212–213), wykazu skrótów (s. 214–216) oraz bogatej literatury (s. 217–224).

Rozdział 1 (*Hlavní typy konstrukcí a postupy výzkumu*, s. 18–21) jest poświęcony wprowadzeniu czytelnika w problematykę tzw. czeskiego perfekta II i Czeskiego Korpusu Narodowego. Natomiast zasadniczą część monografii stanowią rozdziały 2–6, gdzie autorka opisuje 11 wzorów strukturalnych tzw. perfectum II, czyli konstrukcji czasu przeszłego dokonanego z czasownikiem posiłkowym *mieć*. W tej grupie wydziela ona trzy główne typy:

1. *mít + PPP*_{-no/-to} – w którym pojawia się tylko imiesłów bez obiektu (elipsa obiektu), czyli konstrukcja „czasownik *mít* i *participium perfecti passivi* zakończone na *-no*,

-to”¹ („konstrukce s inkongruentním tvarem participia”, s. 16–17), tzw. perfectum slowiańskie: *máme zaseto*;

2. *mít + PPP*_{-no/-to} + *O*_{Acc} – w którym występuje obiekt pozostający w związku zgody z imiesłowem biernym czasu przeszłego dokonanego („konstrukce s objektem v akuzativu, kde je tvar PPP v kongruenci s ním”, s. 61): *máme zasetu pšenici; pole máme zaseto*;
3. *mít + PPP*_{-no/-to} + *O*_{Acc} – jest to nowo powstający typ, w którym imiesłów bierny czasu przeszłego dokonanego nie pozostaje w związku zgody z objektem („případy s objektem v akuzativu, s ním tvar PPP není již ve vztahu kongruence”, s. 110), konstrukcja ta pojawia się sporadycznie: *Město má připraveno k výstavbě pozemky; Mužstvo mělo připraveno novou strategii na zápas*.

Wszystkie typy i wzory wariantywne zostały opisane w rozdziałach 2–6, które tworzą swoiste pary: pierwszy z nich stanowi opis podtypów z egzemplifikacją w korpusie narodowym (rozdział 2 i 4), a drugi – analizę językoznawczą poszczególnych wzorów (rozdział 3 i 5). Wyjątek stanowi rozdział 6, w którym znajdziemy zarówno opis wzorów typu III, ich analizę, jak również egzemplifikację. W tym przypadku chodzi o typ o niskiej frekwencji w języku czeskim (66 przypadków – około 0,3% wszystkich przykładów; *notabene* na s. 111 podano liczbę 65, a w tabelach na s. 112–116 przywołano 66 przykładów).

W rozdziale 2 (*Typ mít + PPP*_{-no/-to} a jeho základní formy, s. 22–28) autorka podaje cztery schematy konstrukcji „*mít + PPP*”, zakończone na *-no*, *-to* (forma osobowa rodzaju nijakiego). Są to wzory, w których:

- 1) obiekt nie występuje (struktura podstawowa), np. *Jsem rád, že mám dopsáno; Máte zapláceno?; Je mi totiž báječně. Mám totiž vystaráno* itd.;
- 2) obiekt jest wyrażony, ale nie pozostaje w związku zgody z imiesłowem, np. *Čerta měl napsáno na nose; Folklor měli spojeno se staříckými hudebníky a ubohou dechovkou; Časové údaje můžete určit stejným způsobem. Jakmile máte určeno čas a místo, pokládejte nyní, podobně jako u virgule, otázky jdoucí více do hloubky*;
- 3) w funkcji obiektu występuje bezokolicznik, np. *Měli předem dohodnuto nehlasovat; Lucie máš nakročeno se stát právě jí; Dřív jste měl namířeno trénovat do Izraele*;
- 4) w funkcji obiektu pojawia się zdanie podrzędne dopełnieniowe lub jego ekwiwalent (równoważnik zdania), np. *Mám vryto do paměti, že zisk je fuj; Vždyť poražená kandidátka ODS Jiřina Jirásková jako by měla napsáno na čele: Klaus*.

¹ Imiesłów bierny czasu przeszłego dokonanego (*participium perfecti passivi*) tworzy się przez dodanie formantów fleksyjnych (rodzajowych) *-n*, *-na*, *-no* do podstawy słowotwórczej czasownika dokonanego lub dwuaspektowego. Ten ostatni formant w rzeczywistości ma także charakter bezrodzajowy, ale nie bezosobowy (jak w polskich formach czasowników zakończonych na *-no*, *-to*). Formę osobową bowiem ujmuje końcówka fleksyjna czasownika *mít*.

Analiza tych wzorów została ujęta w kolejnym rozdziale (*Schéma dotazů do ČNK pro Typ I*, s. 29–60), gdzie autorka wskazuje na dane statystyczne, warunkujące wydzielenie takich a nie innych schematów typu I. Ponadto analizuje ona poszczególne leksemy, pojawiające się w analizowanych konstrukcjach, wskazując na ich formy fleksyjne (osoba, czas, aspekt dokonany, niedokonany lub dwuaspektowość itp.). W efekcie dochodzi do wniosku, że typ I (*mít* + PPP), który był traktowany przez czeskich lingwistów jako podstawowa struktura czasu przeszłego dokonanego, dalej nim pozostaje, choć nie jest już przeważający. Schematy 1–4 (w pracy oznaczone A–D) typu I bowiem stanowią jedynie 56,65% wszystkich form czasu przeszłego dokonanego. Z tego wypływa wniosek, że wprawdzie język czeski w chwili obecnej dąży do wyrażania czasu przeszłego dokonanego poprzez formy bezobiektywne, to posiada jeszcze inne konstrukcje wyrażania tego czasu. Trzeba tu dodać, że nie jest to jeszcze proces zamknięty, ale tendencja, wyrażająca się w tym zakresie w II połowie XX wieku.

W rozdziale 4 (*Typ II mít + PPP + O_{acc} a jeho základní formy*, s. 61–63) autorka wydziela również 4 wzory strukturalne typu II „*mít* + participium perfecti passivi + obiekt wyrażony w bierniku”:

- 1) struktura podstawowa, w której imiesłów pozostaje w związku zgody z obiektem występującym w bierniku, np. *Na obličejích měl napatláno moře něčeho bílýho. Proti uhrům; Vě chvíli měl vymyšlenou čertovinu; Pro koně má připraveno seno; S oběma umělci máme sjednání schůzku u jejich stolu;*
- 2) struktura z obiektem wyrażonym zaimkiem lub liczebnikiem, np. *Mají odehráno několik přátelských zápasů; Kolik hodin má nalétáno? – zeptal se Rey; Mám zvyk mít rozečteno osm devět knih; To má zafixováno ještě z dětství;*
- 3) struktura, w której *participium perfecti passivi* jest wyrażone imiesłowem biernym niedokonanym i pozostaje w związku zgody z obiektem w bierniku (struktura przejściowa między typem I i typem II), np. *Všechny dveře a poklapy máme jižněny proti vstupu nepovolaných osob signálními systémy; Z ní vyplývá, že označení původu slova Pils a Pilsner máme chráněno, vysvětlil tiskový mluvčí Praždroje Jaroslav Pomp, ...;*
- 4) struktura, w której *participium perfecti passivi* jest wyrażone imiesłowem biernym niedokonanym lub dokonanym (czasowniki dwuaspektowe), np. *Na fakultě máme akreditováno bakalářské a inženýrské studium; My máme registrováno dvacet tisíc hráčů; Této nabídce mohou využít klienti, kteří mají akreditováno jakýkoliv datový program, upozornil mluvčí Eurotelu Jan Kučmáš.*

Podobnie jak w rozdziale 3, również w rozdziale 5 (*Schéma dotazů do ČNK pro Typ II*, s. 64–109) spotykamy bardzo szczegółową i dobrze udokumentowaną analizę powyższych wzorów. Autorka zauważa tutaj, że wśród 5965 egzemplifikacji wydzielonych w tej kategorii w wzorów (typ II) nie można jeszcze mówić o jakiegokolwiek tendencji. Ich udział bowiem jest niemal jednakowy (1511 – 1131 – 1553 – 1770) z nie-

wielkim odchyleniem wzoru 2 i 4, ale różnice są zbyt małe, aby wyciągać jakiegokolwiek wiążące wnioski.

Najmniej liczną grupę stanowi typ III analizowanego czasu przeszłego dokonanego (Rozdział 6 *Typ III mít + PPP + objekt_{Subst acc} in statu nascendi*, s. 110–121). Ten typ (*mít* + PPP_{incongr} + *obíekt_{acc}*) jest podobny do typu II (ze schematem 4) z tą różnicą, że tutaj chodzi o niezgodność PPP z obiektem, wyrażonym rzeczownikiem w bierniku, oraz o to, że:

- 1) imiesłów pozostaje w związku zgody z podmiotem wyrażonym rzeczownikiem (38 poświadczonych przykładów), np. *Tzv. neapolské nouzové centrum má připraveno evakuační plán, který se již měsíce zkouší; Jestliže má četbu ulehčen ten, kdo něco z Levinase zná, komu není neznám pojem...; Projekt rozšíření průmyslové zóny za 15 milionů korun má připraveno město Slaný;*
- 2) imiesłów pozostaje w związku zgody z podmiotem wyrażonym liczebnikiem (17 poświadczonych przykłady), np. *Známkový způsob mělo zavedeno 11 obcí...; Například na Třebíčsku má dosud rentgeny zkontrolováno jen pár zubářů; Řada sportovních oddílů má připraveno pro jarní prázdniny akce pro děti;*
- 3) imiesłów nie jest kongruentny ani z podmiotem, ani z obiektem (11 poświadczonych przykładów; „je inkongruentní absolutně [...] a vystupuje ve své invariantní (absolutní) formě v n. sg.”, s. 111), jest to schemat strukturalnie bardzo podobny do wzorów typu I, np. *Má natrénováno půlku toho co kdysi; Folklor měli spojeno se staříckými hudebníky a ubohou dechovkou; Ukázalo se, že ve starých smlouvách měly obstaravatelské kanceláře zakotveno procenta z vymezené pohledávky.*

Podsumowanie powyżej wspomnianych analiz stanowi rozdział 7 (*Typy I, II a III – shrnutí popisu*, s. 122–130), w którym autorka zbiera wnioski częściowe, a następnie konfrontuje je z wcześniejszymi badaniami w tym zakresie, przeprowadzonymi przez językoznawców czeskich (Rozdział 8 *Konstrukce mít + PPP a bohemistická tradice – názory a interpretace*, s. 131–150), a mianowicie z badaniami: V. Mathesiusa, V. Šmilauera, F. Kopečného, B. Havránka i A. Jedlički, K. Hausenblas, P. Sgalla, J. Hronka, A. Sticha, J. Horeckého, A. Bauera i M. Grepla, M. Grepla i P. Karlíka, F. Daneša, F. Štíchy, R. Mrázka, J. Panevovej, H. Skoumalovej, M. Gígera, a także prezentowanymi w pracach zbiorowych: *Mluvnice česká* (1986), *Průruční mluvnice česká* (1995), *Český jazykový atlas* (2002), *Mluvnice současné češtiny* (2010) i czeskich słownikach walencyjnych.

Bardzo ciekawy – choć wprawdzie krótki – jest rozdział 9 (*Situace v nestandardu: v obecné češtině a v dialektech*; s. 151–156), w którym autorka porównuje analizowaną konstrukcję czasu przeszłego dokonanego ze sposobami wyrażania jej w czeskim niestandardowym (nieliterackim) języku potocznym. W tym przypadku wychodzi ona z założenia, które sformułował jeszcze Karel Hausenblas, że w tymże języku potocznym „překračuje používání přivlastňovacích tvarů se slovesem mít rámec výsledného stavu a nabývá zčásti platnosti mluvnického času. To však může promítat

i do vyjadřování hovorového“ (s. 151). Nie była to jednak konstrukcja realizowana podobnie we wszystkich niestandardowych odmianach języka czeskiego, dlatego autorka podkreśla zmianę jej funkcji przede wszystkim w języku potocznym, a także potwierdza swój wywód przykładami zaczerpniętymi z dialektów czeskich. Dochodzi więc do wniosku, że w tym przypadku następuje gramatyzacja analizowanej konstrukcji, na co wskazywali już wcześniejsi badacze (te badania autorka omawia w rozdziale 8). Wyznacza więc ona kryteria ogólne, szczegółowe i sekundarne gramatyzacji omawianych konstrukcji (Rozdział 10 *Gramatikalizace českých konstrukcí typu Perfecta II*, s. 157–174), ujmując je w dwie grupy: formalno-strukturalne i semantyczne. Wreszcie dochodzi do wniosku, że „Průběh gramatikalizace složeného perfekta v češtině je podmíněn řadou faktorů týkajících se jednak formální konfigurace komponentů konstrukce, jednak jednotlivých fází auxiliace slovesa mít a tvaru infinitivní participiální složky“ (s. 175). Rozszerzenie tej myśli znajdujemy w rozdziale, stanowiącym podsumowanie badań autorki (Rozdział 11 *Závěrem: dějiny současnosti a perspektivy*, s. 175–181).

Warto tutaj dodać, że zastosowana metoda do analizy konstrukcji czasu przeszłego dokonanego, wyrażonego konstrukcją „*mít* + participium perfecti passivi” jest bardzo nowatorska, ale przekonująca. Autorka w oparciu o dane Czeskiego Korpusu Narodowego jednoznacznie wykazuje, że dotychczasowe badania były oparte bardziej na intuicyjnej analizie dość wybiórczo zestawionego materiału językowego. Wprawdzie pochodzi on z innego okresu (początek wieku XX), to nie można powiedzieć, że ten fakt tłumaczy uzyskanie częściowo odmiennych wyników. Nie jest to także efekt rozwoju analizowanego zjawiska we współczesnym języku czeskim. Należy więc mocno podkreślić słuszność decyzji M. Načevy-Marvanovej o wykorzystaniu Czeskiego Korpusu Narodowego do swoich badań, dzięki czemu autorka przedstawiła analizę zobiektywizowanej postaci czasu przeszłego dokonanego wyrażonego konstrukcją „*mít* + participium perfecti passivi” w różnych wariantach.

Wprawdzie redaktorzy serii „Studie z korpusové lingvistiky” postawili sobie za cel wydawanie publikacji dla szerokiego grona odbiorców, to w tym przypadku praca jest kierowana do specjalistów (językoznawców-gramatyków) i stanowi niewątpliwie wielką pomoc w spojrzeniu nie tylko na sposoby tworzenia czasu przeszłego dokonanego w języku czeskim, ale także na kategorię osobowości i nieosobowości czy jedno- i dwuaspektowości czasownika czeskiego. Ujmuje również tendencje rozwojowe analizowanego zjawiska.

Mieczysław Balowski, Poznań